

ARHEOLOOGILISED
VÄLITÖÖD
EESTIS

ARCHAEOLOGICAL
FIELDWORK
IN ESTONIA

2004

Koostanud ja toimetanud
Ülle Tamla

Muinsuskaitseamet
Tallinn 2005

© 2005 Muinsuskaitseamet
Uus 18, Tallinn 10111, Eesti
National Heritage Board
Uus 18, Tallinn 10111, Estonia

Esikaas: ebtenaast Viskla II asulast.

Tagakaas: ribmajagaja Kämbla II asulast.

Cover: decorative mount from Viskla II settlement site.

Back cover: strap-divider from Kämbla II settlement site.

Toimetuskolleegium:

Ants Kraut
Erki Russow
Toomas Tamla
Ülle Tamla
Agne Trummal
Heiki Valk

Uus 18, Tallinn 10111, Eesti
e-mail: info@muinas.ee

Kujundus ja küljendus:

Jaana Kool

ISSN 1406-3972

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
SUNDKSEMPLAR

Ülle TAMLA

*Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, Rüütli 6, 10130 Tallinn, Eesti
ulle.tamla@ai.ee*

Muinsuskaitseamet ja Tallinna Kultuuriväärtuste Amet andsid 2004. aastal välja 98 luba (vt. tabel) uurimisteemadega seotud arheoloogilisteks kaevamisteks (joon. 1: A), avarii- ja päästekaevamisteks (joon. 1: B) ning järelevalvetöödeks (joon. 1: C). Lisaks väljastati lube maastikuinspeksioonideks, kus välitööde eesmärk oli uute muististe avastamine, olemasolevate seisukorra kontrollimine ning laekunud leiuteadete täpsustamine. Ühtekokku selgitati välja 59 uut arheoloogiamälestist, mille kohta leiab üksikasjalikumat informatsiooni käesoleva kogumiku lõppu lisatud loendist. Põhjalikumat teavet 2004. aastal toimunud arheoloogiliste kaevamiste ja inspeksioonide kohta saab Muinsuskaitseameti arhiivist, mis asub Tallinnas Pikk t. 2.

UURIMISTEEMADEGA SEOTUD ARHEOLOOGILISED KAEVAMISED

Uurimisteemadega seotud kaevamisi tegid Tartu Ülikooli, Ajaloo Instituudi, Eesti Ajaloomuuseumi ja Viljandi muuseumi ekspeditsioonirühmad ligemale paarikümnel muistisel, kus tööd hõlmasid nii eelmisel aastal avatud alade jätkukaevamisi (näit. Sindi-Lodja ja Kivisaare asula, Keava linnus, Kaberla Varetimäe kivilakme ja Viljandi ordulinnus) kui ka uute objektide uurimist (näit. Viltina, Sutu ja Pälla sadamakohad ja Lipa linnus; joon. 1: A).

Eesti ala kõige varasema asustuse selgitamiseks jätkas Tartu Ülikool kolmandat aastat uurimistööd Pärnu jõe alamjooksul **Sindi-Lodja III** asulakohal (nr. 1). Seekord avati üheksa väiksemat kaevandit kuni 25 cm paksuse ja leiurohke kultuurikihi alal. Kaevamisi juhatanud Aivar Kriiska, Kristiina Johanson ja Ulla Saluääre andmeil erineb 2004. aastal Sindi-Lodjast kogutud leiuväine kahe eelneva hooaja omast: kui varasemas materjalis oli ülekaalus tüüpiline kammkeraamika ning narva tüüpi ja hilist kammkeraamikat esines võrdlemisi vähe, siis nüüd moodustas enamuse teokarpide ja taimse massiga segatud savist valmistatud hiline kammkeraamika. Kultuurikihist (nii kaevanditest kui ka lähiümbrusest) saadi kuus kivilakme ja -kirvest või nende katket. Leidude hulgas oli tulekivi üsna vähe ning üksikute kõõvitsate ja mõne nukleuse kõrval domineerisid killud ja laastud. 2004. aastal toimunud kaevamised toetasid juba varem kujunenud arvamust, et Sindi-Lodja III asulakohas on jäänuseid mitmest eriaegsest neoliitilisest elupaigast. Kõige tõenäolisemalt jäi see ala maakerkest tingitult kuivale u. 4000 aastat e.Kr. ja oli ligi

tuhande aasta jooksul sobiv püügimajandusest elatuvate inimeste elupaigaks jõe kaldal mitte kaugel kohast, kus toonane Pärnu jõgi suubus Litoriinamerre.

Võrtsjärve ääres **Kivisaare** kiviaegsel asula- ja matmiskohal (nr. 2) töötas Tartu Ülikooli teine ekspeditsioon Aivar Kriiska ja Mari Lõhmuse juhendamisel. Seekord keskenduti voore keskosas paiknevale asulaosale, kus lõpetati 2003. aastal avatud kaevandi uurimine ning rajati selle kõrvale uus kaevand. Lisaks tehti sadakond prooviauku voore idapoolsesse ossa, et saada ülevaade asula kultuurikihi ulatusest ja iseloomust. Täiendavaid andmeid saadi ka 2003. aastal avastatud, kuid tookord lõpuni väljapuhastamata jäänud inimluude kogumi kohta: ilmselt on tegemist neoliitiliste matustega, mis eelmise sajandi alguses lõhuti ja siis ümber maeti. Põhjaliku ülevaate Kivisaarel toimunud uuringutest leiab käesoleva kogumiku lugeja A. Kriiska ja M. Lõhmuse koostatud artiklist.

Tartu Ülikooli kolmas ekspeditsioon jätkas mitme uurimisrühmaga töid Raplamaal **Keava** ja **Võnnumäe linnusel**, **Verevainu soos** ning **Linnaaluste II ja III** asulas (nr. 3–7). Eelmisel aastal **Keava** linnusel avastatud väravakäigu edasisel kaevamisel (kaevamiste juhatajad Valter Lang ja Helena Kaldre) selgus, et risti läbi valli kulgev kitsas käik paikneb omaaegsest maapinnast kuni 1,5 m sügavamal. Kuna taolised, kõige tõenäolisemalt vaid erandkorradel kasutatud varjatud käigud on meie muistsetel linnustel haruldased (varem oli selline käik teada Irus), otsustati kogu konstruktsioon lõpuni lahti kaevata ning seejärel rekonstrueerida. **Võnnumäel** jätkati 2003. aastal alustatud valli uurimist Margot Lanemani juhendamisel: eemaldati valliharjal olnud suured kivid ning kaevati sügavamale vallikehandi alla. Lisaks tehti Võnnumäe platoole kaks proovikaevandit ning ridamisi prooviauke, et kontrollida kultuurikihi iseloomu ja võtta proove mulla fosfaadisisalduse mõõtmiseks. Kolmas uurimisrühm, mida juhendas Kristiina Johanson, sai ülesandeks selgitada välja 2003. aastal **Verevainu soos** leitud kasetohukihtide ulatus ning dateering. Selleks avati üks suurem kaevand ja kaks tranšeed ning puhastati välja kasetohukiht. Ilmnes, et tegemist pole mitte ühtlase, vaid täiesti erinevatel kõrgustel ja mitmes kihis paiknenud tohutükkidega. Arheoloogilisi leide kaevamise käigus ei saadud ning tohuplatvormi täpsema dateeringu ning funktsiooni osas selgusele ei jõutud. Huvipakkuva probleemi lahendamiseks otsustati samas kohas uurimistöid jätkata 2005. aastal. Kahe väiksema uurimisrühma tööd olid seotud **Linnaaluste II ja III** asulakohaga (kaevamiste juhatajad Marge Konsa, Andres Tvauri ja Jüri Peets). Kui II asulas seati eesmärgiks selgitada välja kultuurikihi ulatus ja perspektiivsemad uurimisalad pinnaleidude esinemise põhjal, siis III asulas taheti kindlaks teha muistse sepikoja asukoht ning vanus. Kuna III asula uurimistööd piirdusid seekord kaevandi rajamise, mõõdistamise ja plaanistamisega, jääb sepikojaga seonduva problemaatika lahendamine 2005.

Tabel. 2004. aasta arheoloogilised kaevamised Eestis.¹Table. Archaeological excavations in Estonia in 2004.¹

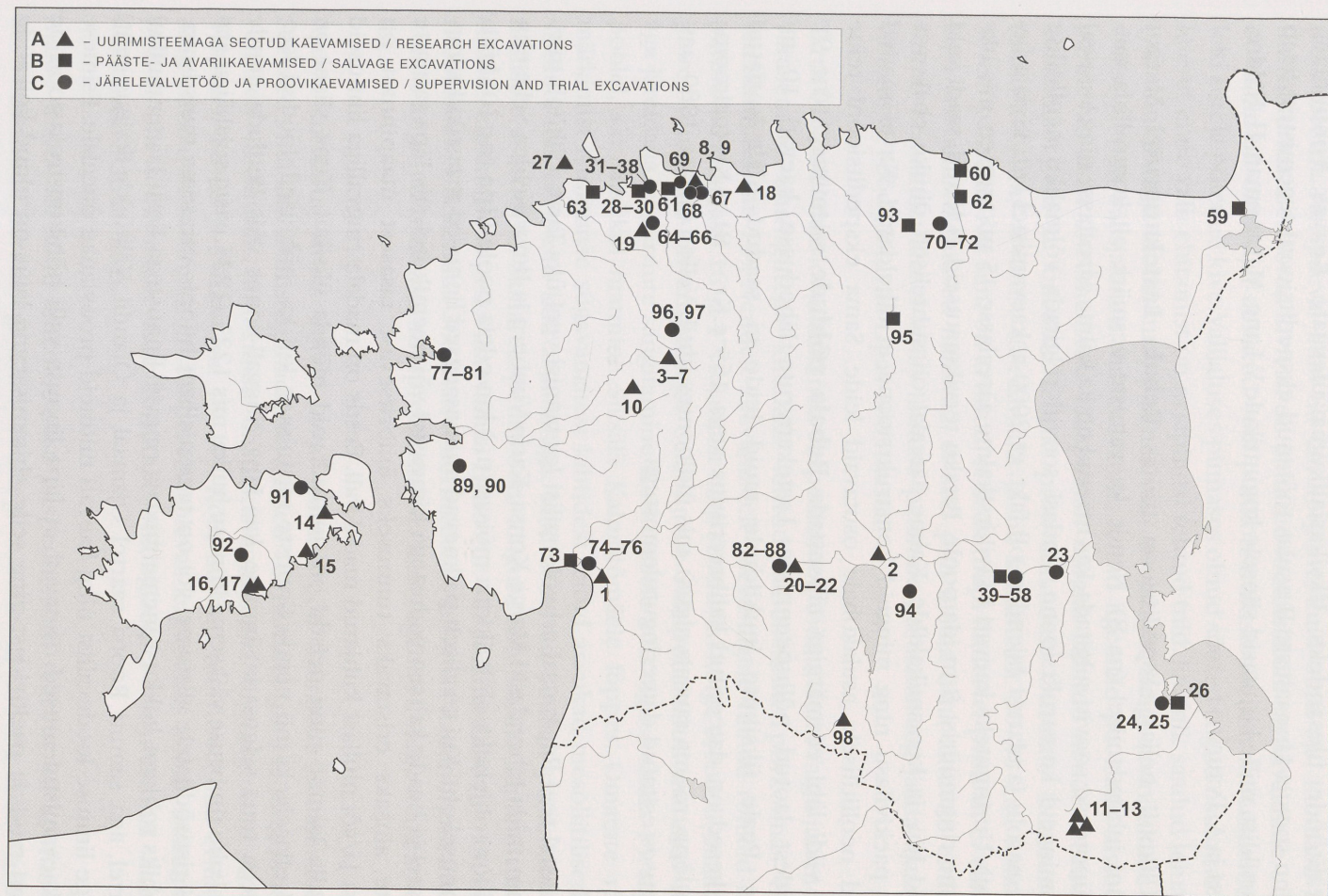
Nr. Objekt / registri nr.	Endine kihelkond	Kaevamiste juhataja / asutus	Leiud	Aruanne 1.09.05
No Object / no of register	Former parish	Head of the expedition / institution	Finds	Report 1.09.05
1 Sindi-Lodja I ak. / 27041	Pärnu	A. Kriiska / TÜ Kristiina Johanson / TÜ	PäMu 15425/ A 2561	-
2 Kivisaare ak. ja matmispaik / 13224; 13225	Kolga-Jaani	A. Kriiska / TÜ Mari Lõhmus / TÜ	TÜ 1113	+
3 Keava linnus / 11950	Rapla	V. Lang / TÜ Helena Kaldre / TÜ	TÜ 1026	+
4 Võnnumäe linnus mägi	Rapla	Margot Laneman / TÜ	TÜ 1256 TÜ 1257	-
5 Verevainu soo kasetohusillutis	Rapla	Kristiina Johanson / TÜ	TÜ 1026	-
6 Linnaaluste II ak. / 11950	Rapla	Marge Konsa / TÜ Andres Tvauri / TÜ	TÜ 1228	-
7 Linnaaluste III ak. / 11950	Rapla	Jüri Peets / AI		-
8 Rebala lastekangrud / 17772-17777	Jõelähtme	Margot Laneman / TÜ	AI 6715	-
9 Rebala muistsed põllud / 17792	Jõelähtme	Margot Laneman / TÜ	AI 6716	-
10 Lipa linnus / 12142	Rapla	Marge Konsa / TÜ Karin Vimberg / TÜ Ilmar Kelder / TÜ	TÜ 1326	-
11 Siksälä Kirikumägi / 13611	Vastseliina	Heiki Valk / TÜ arheoloogiakabinet	TÜ 1317	+
12 Hino ak.	Vastseliina	Heiki Valk / TÜ Arh.k.	TÜ 1318	+
13 Kimalase ak.	Vastseliina	Heiki Valk / TÜ Arh.k.		-
14 Tornimäe ak. ja sadamak. / 12644, 12645	Põide	Marika Mägi / AI	AI 6688	+
15 Viltina sadamakoht	Põide	Marika Mägi / AI	SM 464	-
16 Sutu sadamak. ja kivilalme / 12605, 12626	Püha	Kristin Ilves / AI	AI 6700	+
17 Pälla mõis (Sutu linnuse varemed)	Püha	Marika Mägi / AI	AI 6711	+
18 Kaberla Varetimägi	Jõelähtme	Gurly Vedru / AI	AI 6657	+
19 Lehmja ak. / 18785	Jüri	Ain Lavi / AI	AI 5310: XV	-
20 Viljandi ordulinnus / 14709	Viljandi	Arvi Haak / ViM	ViM 11041	+
21 Viljandi Huntaugumäe ak. / 27010	Viljandi	Arvi Haak / ViM	ViM 11010	-

22	Viljandi Musumägi / 14709	Viljandi	Heiki Valk / TÜ Martti Veldi / TÜ Riina Rammo / TÜ	ViM 10952	+
23	Uue-Kastre linnus / 7203	Tartu-Maarja	Andres Tvaauri / TÜ	TÜ 1014	-
24	Popovitsa kivilalme		Mare Aun / AI	AI 6691	-
25	Popovitsa ak.		Mare Aun / AI	AI 6692	-
26	Pedäjäsaare ak.		Mare Aun / AI	AI 6339	-
27	Suurupi väina vrakk		Vello Mäss / Eesti Merem.	Eesti Merem.	+
28	Tallinn, Tornimäe t. 3. / 2594	Tallinn	Kaarel Jaanits / OÜ Tael Vladimir Sokolovski / OÜ Tael	AI 6477	+
29	Tallinn, Suur-Kloostri 2 / 2589	Tallinn	Mauri Kiudsoo / Agu EMS Irita Kallis / Agu EMS	AI 6699	+
30	Tallinn, Raekoja plats / 2589	Tallinn	Villu Kadakas / Agu EMS Hanno Nilov / Agu EMS	AI 6703	-
31	Tallinn, Rataskaevu t. 8 / 2589	Tallinn	Peeter Talvar / OÜ Tael	AI 6702	+
32	Tallinn, Sulevimägi 4/6 / 2589	Tallinn	Peeter Talvar / OÜ Tael	AI 6698	+
33	Tallinn, Toom-Kooli t. 1 / 2589	Tallinn	Peeter Talvar / OÜ Tael	AI 6690	+
34	Tallinn, Toom-Kooli t. 3/5 / 2589	Tallinn	Peeter Talvar / OÜ Tael	Leidudeta	+
35	Tallinn, Rävälä pst. 19 / 2594	Tallinn	Peeter Talvar / OÜ Tael	AI 6684	+
36	Tallinn, Niguliste, Rataskaevu t. / 2589	Tallinn	Peeter Talvar / OÜ Tael	Leidudeta	+
37	Tallinn, Paldiski mnt. 13, Koidu t. 21 / 2598	Tallinn	Peeter Talvar / OÜ Tael	AI 6689	+
38	Tallinn, Estonia pst. 4, G. Otsa t. 9 / 2589	Tallinn	Kaarel Jaanits / OÜ Tael Peeter Talvar / OÜ Tael	Leidudeta	+
39	Tartu, Vabaduse pst. / 27006	Tartu	Peeter Piirits / MTÜ AEG	TMA 134	-
40	Tartu, Jaani t. 20/ 6923	Tartu	Rünno Vissak / TM	TMA 131	+
41	Tartu, Vabaduse pst., Vanemuise t., Raekoja pl. vahel. lõik / 27006	Tartu	Pavel Smirnov / OÜ Tael Peeter Talvar / OÜ Tael	TMA 127	-
42	Tartu, Raekoja pl., O-osa väravatorni šurf / 27006	Tartu	Peeter Piirits / MTÜ AEG	Leidudeta	-
43	Tartu, Raekoja pl. sadevete ülevoolutrass / 27006	Tartu	Peeter Piirits / MTÜ AEG	TMA 135	-
44	Tartu, Raekoja pl. W-osa sadevetetrassid / 27006	Tartu	Peeter Piirits / MTÜ AEG	TMA 137	-
45	Tartu, Lai t. 28/30 / 27006	Tartu	Peeter Piirits / MTÜ AEG	Leidudeta	-
46	Tartu, Lai t. 33 / Rüütli t. 25 / 27006	Tartu	Peeter Talvar / OÜ Tael	TMA 128	-

47	Tartu, Narva mnt. 165a, Püha Jüri kalmistu / 27006	Tartu	Vladimir Sokolovski / OÜ Tael	Leidudeta	+
48	Tartu, Kүүini t. 14 ja 16, Vanemuise t. 2/ Riia t. 1 / 27006	Tartu	Peeter Talvar / OÜ Tael	TMA 136	+
49	Tartu, Toomemägi / 27006	Tartu	Peeter Talvar / OÜ Tael	Leidudeta	+
50	Tartu, Rüütli t. / 27006	Tartu	Andres Tvauri / TÜ Liina Pärnamäe / TÜ	TMA 132	+
51	Tartu, Rüütli 6 / 27006	Tartu	Peeter Piirits / MTÜ AEG	Leidudeta	+
52	Tartu, Ülikooli t. 4 / 27006	Tartu	Andres Tvauri / TÜ	Leidudeta	-
53	Tartu, Ülikooli t. 14 / 27006	Tartu	Peeter Piirits / MTÜ AEG	TMA 133	+
54	Tartu, Lai t. 27, Jaani t. 20 / 27006	Tartu	Peeter Piirits / MTÜ AEG	Leidudeta	+
55	Tartu Kroonuaia-Emajõe t. ristmik / 27006	Tartu	Peeter Piirits / MTÜ AEG	Leidudeta	-
56	Tartu, Lossi t. 40 / 27006	Tartu	Peeter Piirits / MTÜ AEG	Leidudeta	+
57	Tartu, Kompanii t. / 27006	Tartu	Peeter Piirits / MTÜ AEG	Leidudeta	-
58	Tartu, Vanemuise t. 2 / 27006	Tartu	Kaarel Jaanits / OÜ Tael	Leidudeta	+
59	Narva, Suur t. 22-24 / 27276	Narva	Aivar Kriiska / TÜ Mari Lõhmus / TÜ	NLM 2420	+
60	Kunda Hiimäe kivi-kalme / 10290	Viru-Nigula	Marge Konsa / TÜ Tõnno Jonuks / TKM	TÜ 1325	-
61	Saha-Loo fossiilsed põllud / 17625	Jõelähtme	Valter Lang / TÜ	AI 6710	-
62	Viru-Nigula kirikaed / 5809	Viru-Nigula	Tõnno Jonuks / SA Virumaa Kristiina Johanson / TÜ	Muuseumid RM 6633	+
63	Rannamõisa ak. / 17512	Keila	Villu Kadakas / Agu EMS		-
64	Lehmja-Loomäe ak. / 18784	Jüri	Villu Kadakas / Agu EMS Guido Toos / Agu EMS	AI 6701	+
65	Lehmja ak. / 18785	Jüri	Villu Kadakas / Agu EMS	Leidudeta	-
66	Lehmja ak. / 18785	Jüri	Peeter Talvar / OÜ Tael	AI 6680	+
67	Jõelähtme kalmeväli / 17543	Jõelähtme	Villu Kadakas / Agu EMS	Leidudeta	-
68	Rebala ak. / 17733	Jõelähtme	Villu Kadakas / Agu EMS	Leidudeta	+
69	Maardu ak. / 17661	Jõelähtme	Villu Kadakas / Agu EMS	AI 6704	+
70	Rakvere, Kooli t. / 27012	Rakvere	Tõnno Jonuks / RM	Leidudeta	-
71	Rakvere ordulinnus / 10335	Rakvere	Tõnno Jonuks / RM	RM	-
72	Rakvere, Pikk t. 24 / 27012	Rakvere	Tõnno Jonuks / RM	Leidudeta	+
73	Pärnu, Uus t. 1 / 11793	Pärnu	Aldur Vunk / PāMu	PāMu 15552/A2598	-

74	Pärnu, Nikolai t. 12 / 11793	Pärnu	Ulla Saluäär / PāMu	PāMu 15591 / A 2601	+
75	Pärnu, Lastepark / 11793	Pärnu	Ulla Saluäär / PāMu	PāMu 15603/A 2603	-
76	Pärnu, Aida t. 5 / 11793	Pärnu	Aldur Vunk / PāMu	PāMu	-
77	Haapsalu, Karja t. 5/7 / Kooli t. 2 / 27013	Haapsalu	Erki Russow / AI	HM 9004	+
78	Haapsalu, Rüütli t. 7 / 27013	Haapsalu	Helen Vaab / LM	HM 9039	+
79	Haapsalu, Karja t. 11, 13 / 27013	Haapsalu	Helen Vaab / LM Kaido Sipelgas / FIE	Leidudeta	-
80	Haapsalu, Ehte t. / 27013	Haapsalu	Helen Vaab / LM Kaido Sipelgas / FIE	Leidudeta	-
81	Haapsalu, Wiedemanni t. 11/ 13 / 27013	Haapsalu	Helen Vaab / LM Kaido Sipelgas / FIE	Leidudeta	-
82	Viljandi, Vaksali t. 4 hoov ja Kaalu t. / 27010	Viljandi	Arvi Haak / VM Priit Lätti / TÜ	Leidudeta	-
83	Viljandi, Posti t. 26 / 27010	Viljandi	Aivar Kriiska / TÜ	VM 10965	+
84	Viljandi, Pikk t. / 27010	Viljandi	Martti Veldi / TÜ	VM 11001	+
85	Viljandi, Hariduse, Tallinna ja Tartu t. / 27010	Viljandi	Peeter Piirits / MTÜ AEG	VM 10959	+
86	Viljandi, Vabaduse, Hariduse t. ja lauluväljaku vaheline kvartal / 27010	Viljandi	Arvi Haak / VM	Leidudeta	-
87	Viljandi, Vabaduse pl. / 27010	Viljandi	Arvi Haak / VM	Leidudeta	-
88	Viljandi, Vaksali t. 2 / 27010	Viljandi	Aivar Kriiska / TÜ	Leidudeta	-
89	Lihula linnus / 15476	Lihula	Helen Vaab / LM	LM 1452	+
90	Lihula, Tallinna mnt. 42 / 27014	Lihula	Helen Vaab / LM	LM 1452	+
91	Maasi ordulinnus / 21032	Pöide	Tõnu Sepp / FIE		-
92	Kaali ak. / 12602	Püha	Tanel Moora / AI	Leidudeta	-
93	Kadrina, Katariina kirik / 5764	Kadrina	Tõnno Jonuks / RM	RM	+
94	Puhja kirik ja kirik-aed / 7248, 4268	Puhja	Peeter Piirits / MTÜ AEG	Leidudeta	-
95	Kiltsi mõis / 16079	Väike-Maarja	Tõnno Jonuks / RM	RM 6612/A 140	+
96	Paluküla Hiimägi / 27194	Juuru	Tõnno Jonuks / RM	Leidudeta	-
97	Paluküla Hiimägi / 27194	Juuru	Tanel Moora / AI		-
98	Koorküla Valgjärve ak. / 13079	Helme	Andres Tvauri / TÜ Kalle Virtanen / HÜ	Leidudeta	-

¹ Koostajad Mari-Liis Rohtla (AI) ja Maili Roio (MA). / Compiled by Mari-Liis Rohtla (AI) and Maili Roio (MA).

Joon. 1 Arheoloogilised välitööd Eestis 2004. aastal.
 Fig. 1 Archaeological fieldwork of 2004 in Estonia.

aasta välitööde ülesandeks. Üksikasjalikuma ülevaate Keavas, Võnnumäel, Verevainu soos ja Linnaaluste II asulas töötanud ekspeditsiooni tegemistest leiab lugeja artiklist, mille kirjutasid siinsele kogumikule V. Lang, M. Laneman, H. Kaldre, M. Konsa ja A. Tvauri.

Tartu Ülikooli neljas ekspeditsioon töötas **Rebala Lastekangrutel** Margot Lanemani juhendamisel (nr. 8). Nende kaevamiste eesmärk oli kontrollida mitmeid hüpoteese: sooviti selgitada, kas maetud on ka kalme äärealasse ning kas seal esines mingeid konstruktsioone. Ühtlasi sooviti selgitada võimaliku neoliitilise kihi olemasolu ja ulatust (ajendiks oli fakt, et 2000 a. kaevamistel leiti kiviaja keeraamikat). Uuringuteks kaevati I kivikirstkalme äärealasse 15 m² tranšee, mis ulatus kalme ringmüürist 8 m ida poole. Paraku tervikmatuseid ei leitud, saadi vaid üksikuid luu- ja keraamikakilde. Kalme äärealal oli suhteliselt õhuke ebakorrapärane paekivilasu ning mingeid konstruktsioone ei täheldatud. Ka ei saadud kindlaid neoliitilisele asulakohale osutavaid leide. Sama ekspeditsiooni teine uuring viidi läbi eesmärgiga täpsustada **Rebala põldude** rajamisaega (nr. 9). Peakividest laotud põllupeenrasse, Lastekangrute lähedusse, kaevati 10 m² tranšee. Peale üksikute luukildude muid leide ei saadud. Alalt korjatud söetükikesed on dateeritud kalibreerituna aega 165 e.Kr. – 81 p.Kr. (eelrooma rauaaja lõpp, rooma rauaaja algus), mis üldjoontes ühtib Vello Lõugase 1980. aastate alguses esitatud dateeringutulemustega.

2004. aastal tegi Raplamaal arheoloogilisi kaevamisi veel üks Tartu Ülikooli uurimisrühm, mida juhendasid Marge Konsa, Karin Vimberg ja Ilmar Kelder. Selle ekspeditsiooni objektiks oli Raikküla mõisast u. 3 km edela poole **Lipa** (nr. 10) külla jääv linnusekoht. Kui tavaliselt paiknevad muinasaegsed linnused maastikul silmatorkavatel ja heade kaitseomadustega küngastel või neemikutel, siis Lipa sarnaste linnuste ainsaks eristavaks tunnuseks ümbritsevast tasasest maapinnast on kividest ja/või mullast kuhjatud madal vall. Eestis on madala ringvalliga linnuseid teada alla kümne ning neistki on uuritud vaid mõnda üksikut. Kuna siiani on jäänud ebaselgeks nii nende linnuste rajamisaeg kui ka -põhjused, loodeti kaevamistega tuua selgust küsimusse, kas Lipa ringvall-linnus võis kuuluda nende kolme Lohu ümbruse väiksema linnuse hulka, mis 1223./1224. aasta sõjakäigu ajal sunniti ristsõdijatele alistuma, või on tegu ajaliselt hoopis varasema muistisega, mis sobiks rohkem kokku vanema rauaaja ringvall-linnustega Eesti läänerannikul ja saartel, aga samuti Rootsi saartel Ojamaal ja Ölandil. Välitööde käigus tehti läbilõige linnuse loodevallist ning kaevati mitmeid prooviauuke õuealale. Esimese aasta kaevamistulemused osutavad, et Lipa linnuse valli põhikonstruktsioon on ehitatud raud- ja paekividest ning selle ehitamisaegne laius on olnud ligikaudu

kaks meetrit. Tänapäeval kuni 80 cm kõrgune, kuid omal ajal kindlasti kõrgem kuivmüürina üleslaotud kivivall oli ehitatud looduslikule saviliivakihile. Võimalik, et vallile oli omal ajal ehitatud veel puitkonstruktsioon, sest müürikivide vahelt leiti sütt ja põlenud kive. Vallialuses pinnases olnud söesed laigud osutavad aga sellele, et enne valli ehitamist on maapinnal tehtud tuld. Enamik saadud leiuaainesest (savinõukillud ja loomaluud) paiknes valli sisejalamil, kuigi savinõukilde leiti ka vallist ja valli välisjalamilt. Vallikaevandis leitud ligemale poolsada savinõukildu pärinevad üsna üheilmelistest välispinnalt nõrgalt riibitud nõudest. Samasugust keraamikat leiti ka õuealale tehtud prooviaukudest. Õuealale ladestunud kultuurikiht osutus arvatust tüsedamaks ja oli keskmiselt 20–30 cm, kohati kuni 50 cm paksune. Kui seni on arvatud, et seda tüüpi linnustel püsivalt ei elatud, siis Lipa kaevamistulemused näitavad, et seal pidi olema üsna aktiivne elutegevus. Leitud keraamika alusel võiks linnuse peamine kasutamisaeg jääda ajaarvamise vahetusse. Tööd jätkuvad Lipas 2005. aastal.

Tartu Ülikooli arheoloogiakabineti ekspeditsioon töötas Heiki Valgu juhendamisel varasemate uuringutega kindlaks tehtud kabeliaseme piirkonnas **Siksälä Kirikumäel** (nr. 11). Nendelt kaevamistelt päevavalgele tulnud rohked mündid pärinevad enamasti 16. ja 17. sajandist ning seostuvad kõige tõenäolisemalt kabeli juures toimunud ohverdamisega. Sealtsamast väljapuhastatud matused lubavad aga järeldada, et surnute sängitamine Kirikumäele võis alguse saada 15. saj. teisel poolel, s.o. siis, kui matmine Siksälä Kalmõtömäele lõppes. Omaette väärivad märkimist Kirikumäe sügavamatest kihtidest leitud arvukad mesoliitilised kvartsikillud, mis ei seostu küll asulakihiga, kuid osutavad kindlalt paikkonna mesoliitilisele asustusele. Sama ekspeditsiooni käigus tehti Siksälä lähiümbruse asustusloos selgitamiseks proovikaevamisi **Hino** (nr. 12) ja **Kimalase** (nr. 13) küla territooriumil. Sellest, mida 2004. aasta uuringutega Eestimaa kagunurgast avastati ja kuidas kogutud materjali interpreteeritakse, saab lugeda H. Valgu koostatud artiklist.

Ajaloo Instituut jätkas 2004. aastal uurimistööd Saaremaa sadamakohtadel. Seekord viidi läbi ulatuslikumad kaevamised **Tornimäel** (nr. 14) ning proovikaevamised mitmetel varasemate inspeksioonidega väljaselgitatud kohtades **Viltinas**, **Sutus** ja **Pällas** (nr. 15–17). Kõik uuritud muistised olid eriilmelised ning esindavad sadamate eri tüüpe. Käesolevas kogumikus annab Saaremaa ekspeditsiooni töödest ülevaate Tornimäe viikingiaegsel sadamakohal kaevamisi juhatanud Marika Mägi.

Ajaloo Instituudi kahe arheoloogilise ekspeditsiooni tegevus oli seotud Põhja-Eesti asustusloos uurimisega: Gurly Vedru jätkas välitöid Kaberla külas **Varetimäe**

kivikalmel (nr. 18) ja Ain Lavi tegi probleemkaevamisi **Lehmja asulakoha** (nr. 19) idaosas. Nagu selgub G. Vedru artiklist, oli Varetimäe kaevamiste olulisemaks eesmärgiks 2003. aastal avastatud lõhutud kalme vanuse ja matmisviisi määramine, kuid ühtlasi sooviti saada selgust küsimusse, milline võiks olla eelrooma rauaaja lõpul või rooma rauaaja algul rajatud ja ilmselt veel viikingiajalgi matmiskohana kasutatud paiga seos teiste Kaberlast teadaolevate muististega. Huvipakkuvad olid ka A. Lavi uurimistulemused Lehmjas, kus saadi kinnitust oletusele, et ka asula idaosa varasem asustus pärineb hiljemalt I aastatuhande teisest poolest. Milline oli 2004. aasta kaevamistelt kogutud leiumaterjal ning kuidas on ladestunud kultuurkiht Lehmja asula erinevates osades, sellest saab lugeda A. Lavi artiklist.

Mitmendat aastat on Viljandi muuseum teinud plaanilisi kaevamisi **Viljandi ordulinnusel** (nr. 20). 2004. aasta uuringute eesmärk oli leida üles konvendihoone kagunurga piirkonnas eelmisel aastal avastatud hoone põhjapoolne sein ning saada selgem ülevaade nii selle hoone sisemusse kui ka väljapoole ladestunud leiurikkast kultuurikihist. Sellest, milliseid üllatusi esimese eeslinnuse kaevamised pakkusid, võib lugeda kaevamiste juhataja Arvi Haaki artiklist, kus on ka kokkuvõtte **Viljandi Huntaugumäe** muinasasulas (nr. 21) tehtud arheoloogilise järelevalvetöö kohta.

2004. aastal lõpetati eelmisel aastal alanud uuringud **Viljandi Musumäel** (nr. 22). Nagu ilmneb kaevamisi juhatanud Martti Veldi ja Riina Rammo koostatud ülevaateartiklist, saadi kahest kaevandist rohkesti huvitavat materjali, mis pakub lisaks Heiki Valgu seisukohale (strateegilisel kaalutlusel kunstlikult kõrgendatud mägi kiviheitemasina paigaldamiseks, mida kasutati aktiivselt 1223. aasta augustipiiramisel) ka uusi tõlgendamisvõimalusi (Musumägi kui kultuskoht; mäe kunstlik kõrgendamine võis leida aset seni arvatust hiljem).

Väiksemad kaevamised koos järelevalvetöödega toimusid **Uue-Kastres** (nr. 23) Andres Tvauri juhendamisel. Jätkukaevamistega täpsustati Uue-Kastre e. Varbeki linnuse varasema osa müüride ehitust ning saadi selgust nende rajamisaja kohta; arheoloogilist järelevalvet eeldasid tööd muistise heakorrastamisel, sh. vallikraavi puhastamine ja pinnase mõningane planeerimine. Sellest, milliseid avastusi on arheoloogid viimastel aastatel Uue-Kastres teinud, võib lugeda A. Tvauri koostatud artiklist.

Setumaal Popovitsa külas (nr. 24) toimunud välitööd olid ajendatud 2003. aasta sügisel Voldemar Järveküla talu maalt kaevetöödel juhuslikult päevavalgele tulnud kahest käevõruleiust. Mõni aeg hiljem kohal käinud Ajaloo Instituudi arheoloog

Mare Aun jõudis järeldusele, et tegemist võiks olla sellele piirkonnale küllalt haruldase muistse kiviikalmega. Sellest, milliseks kujunesid Popovitsas toimunud kaevamised ja millist materjali sealt talletati, kirjutab kaevamisi juhatanud M. Aun. Samast artiklist leiab asjahuviline informatsiooni veel 2004. aastal **Popovitsa keeraamikaleiukohal** (nr. 25) toimunud proovikaevamiste ning **Pedäjasaare** (nr. 26) lõunapoolses osas ette võetud päästekaevamiste kohta.

2004. aasta kujunes edukaks ka Eesti allveearheoloogidele. Juba pikki aastaid on Meremuuseumi teaduri ja uurimislaeva "Mare" kapteni Vello Mässi uurimisteeneks olnud Läänemerre uppunud laevavrakkide kaardistamine ja identifitseerimine. Selle aasta uuringutest tuleks tema arvates eriliselt esile tõsta Tallinna lähistelt **Suurupi väinast** (nr. 27) leitud purjelaeva vraki dokumenteerimist (allveetööd 34 meetri sügavusel lebava laeva juures tehti Eesti Meremuuseumi, tuukrifirma "Tuukritööde OÜ" ja vraki leidjate poolt päästekaevamise korras. Tööd tehti muuseumi uurimislaeva "Mare" pardalt). Nii vraki kui ka seda ümbritseva ala dokumenteerimiseks tehtud uuringutel kasutati allveevideokaamerat ja ringskaneerivat sonarit, mis võimaldas aparaadi mällu salvestatud vraki kujutiselt ja seda ümbritsevalt alalt saada kõik vajalikud mõõtmised sentimeetri täpsusega. Vrakidateerimiseks ja identifitseerimiseks ülestoodud leiumaterjal koosneb peamiselt Hollandi päritolu fajansist ja Hiina portselanist. Avastatud vrakil on Hollandi laevaehitustraditsioonidele iseloomulikke jooni ja see identifitseeriti kahemastilise galiotina, milliseid kasutati 18. sajandil intensiivselt Põhja- ja Läänemerel. Kunstiajaloolase Jüri Kuuskemaa hinnangul on ülestõstetud leiumaterjal pärit 18. sajandi esimesest poolest. Laeva ja selle huku täpsemad asjaolud on senini teadmata. Ilmselt läks alus põhja üsna ootamatult, sest vrakilt leiti hukkunud meremehe luustiku jäänuseid. Eesti vetest ei ole sellist tüüpi küllaltki terviklikku laeva varem leitud.

AVARII- JA PÄÄSTEKAEVAMISED

2004. aasta kujunes arheoloogiliste avarii- ja päästekaevamiste poolest kõige intensiivsemaks **Tallinna, Tartu, Narva ja Pärnu** (joon. 1: B) vanalinna muinsuskaitsealal, kus enne uute hoonete rajamist tuli läbi viia uuringud selleks, et vabastada maa-ala muinsuskaitseadusega kehtestatud piirangust. Päästetöödest mainitagu eraldi mahukaid jätkukaevamisi Tallinnas Tornimäel **Jaani seegi kalmistul** (nr. 28). Kaevamisi juhatanud Vladimir Sokolovski ja Kaarel Jaanitsa (OÜ Tael) hinnangul võis kalmistule matmine alguse saada juba 13. sajandil, ehkki otsesed andmed selle kohta puuduvad. 2004. aastal avatud 1200 matustest (kõik väljakaevatud ja antropoloogiliselt läbiuuritud luustikud maeti Liiva kalmistule

rajatud ühishauda) oli vaid üksikutel kaasas panused (mh. üks rahakukkur). Leitud esemed – mündid, ehted ja mõned haruldased tekstiilileiud – pärinevad enamasti 17.–18. sajandist. Kaevandi ehituskonstruksioonidest tuleb pidada tähelepanuväärsemaks arvatava Püha Johannese kiriku pikihoone ning sellest eraldi seisva kellatorni vundamendi jäänuseid. Kirik lammutati 1559. aastal kõige tõenäolisemalt põhjusel, et liivasele pinnale ehitatud nigel vundament ei suutnud kiriku seinu piisavalt kanda. Pärast leiumaterjali korrastamist ja konserveerimist on kavas teha Tornimäe leidudest valik, millega täiendatakse Jaani Seegi paviljoni praegust ekspositsiooni.

Tartus läbi viidud päästekaevamistest väärivad enam tähelepanu MTÜ AEG arheoloogi Peeter Piiritsa juhendamisel tehtud tööd, mis kaasnesid Vabaduse puistee remondiga (nr. 39). Umbes kahe meetri sügavusel Vanemuise tänava all paljandus ligemale 80 m pikkusel lõigul 17. sajandist pärinev munakivisillutis, mis ulatub Emajõe kaldani. Kapitaalselt tehtud tee, mille laiuseks mõõdeti 4–6 m, oli laotud paksule poolemeetrisele liivapadjandile; sillutise kõrvale jäid korralikud дренаazisüsteemid. Pole kahtlust, et sedavõrd hoolikalt ehitatud tee pidi olema tolasele linnale olulise tähtsusega ühendus, mis võimaldas sõita jõeni linna sisemata. Küsimus, kas see tee viis sadamani või oli praeguse Tartu turuhoone kandis mõni sild, pole päris selge, sest kaevamistega kogutud informatsioon ei anna sellele ühest vastust.

Narva südalinnas alustatud suuremahulised päästekaevamised (1600 m²) olid ajendatud soovist ehitada Tartu Ülikooli Narva Kolledži uus õppehoone Raekoja vahetusse naabrusesse (nr. 59). Kahele aastale kavandatud ekspeditsioon, mida juhatab Aivar Kriiska, jõudis 2004. aasta sügisel alustatud eeluuringutega selgitada välja kultuurikihi paksuse ning iseloomu ja valida sobiva kaevamismetoodika. Eeluuringute käigus sattuti ootamatult 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest pärinevale suuremale klaas- ja savipudelite kogule. Ilmselt olid need anumad olnud sekundaarselt kasutusel hoidiste säilitamiseks ja jäänud Teises maailmasõjas Narva pommitamisel mingi kergema ehitise (kuuri?) rusude alla.

Huvipakkuvaks kujunesid tööd **Kunda Hiemäe kivikalmel** (nr. 60; kaevamiste juhatajad Marge Konsa ja Tõnno Jonuks), kus kaevamised võeti ette seetõttu, et kunagine ulatuslik matusepaik oli lõhutud kruusakarjääriga ning säilis vaid 6–10 m laiuse kitsa ribana piki karjääri serva 50 m ulatuses. Kuigi kaevandamis-tegevus karjääris on ammu lõppenud, hävis kalme edasi loodusliku erosiooni tõttu, mis vähehaaval kalmepinda lahti murendab ja karjääripõhja kannab. Päästekaevamiste esimese etapina avati kalme kirdeosa 78 m² ulatuses. Selgus, et karjäärile lisaks oli matusepaika lõhutud ka põlluharimisega. Täielikult on hävinud

kalme äärevare ning põhja- ja lääneosas oli maha küntud nii kalmeserv kui ka mõnede konstruktsioonide pealmised kihid. Kaevandialal oli kalmekiht keskmiselt 50–60 cm paksune, ulatudes tänapäevasest maapinnast kuni 80 cm sügavuseni. Eristati kaheksa kirstulaadset tarandit, millesse oli maetud üks või mitu surnut. Üksteise külge pikuti ja risti ehitatud väikesed tarandid ehk kirstud moodustasid kärjelaadse struktuuri. Kirstude ja luustike paiknemises oli jälgitav kindel korrapära: need olid orienteeritud kas kirde-edela või loode-kagu suunaliselt. Kirstude siseosa mõõtmed jäid vahemikku 260–290 x 70–80 cm ning nende müürid olid ehitatud ühes või kahes reas laotud paeplaatidest.

2004. aastal läbi uuritud kalmeosas fikseeriti 13 luustikku. Surnud olid asetatud kirstu põhja pandud suurematele paeplaatidele. Kolmes kirstus oli maetu pea juurde paigutatud päisekivi ning üks kirstudest oli seestpoolt “vooderdatud” rea viltuste ja püstiste paeplaatidega. Kirstu põhjaplaatidelt leitud söetükikesed osutavad, et enne surnu kirstu asetamist on selles tuld tehtud. Võib-olla on see kajastus kombest, mis nõudis matmiseelset kirstu rituaalset puhastamist tulega. Pealt kaeti surnukeha kahe kuni nelja paeplaadikihiga. Aja jooksul on müüridelt alla varisenud kivid kirstud täitnud, kuid algselt olid müürid sisetäidistest ligi 60 cm kõrgemad. Nii nagu mitmes teiseski varem uuritud eelrooma rauaaja matusepaigas (näit. Tõugu II), võis ka Kunda kalme matmisrituaalides täheldada surnu keha ja pea erinevat kohtlemisviisi. Kuigi kalme kaevatud osas luustikel üldjuhul põlemisjälgi ei täheldatud, leidis kaks matust, kus surnu pea, erinevalt kehaosast, oli põletatud. Neist ühe juures oli pinnas kolbatükkide ümber põlenud ning sisaldas söetükke, mis osutab, et põletamine toimus kirstus kohapeal. Inimese pea olulist kohta surmakultuuriga seonduvates uskumustes näitavad ka neli üksikult leitud kolpa. Seda tüüpi matusepaikadele on iseloomulik hauapanuste vähesus või puudumine. Ka Kunda kalmes oli enamik matuseid ilma panusteta; vaid mõne matuse juurest leiti loomaluid ning kahest kirstust ka savinõukilde. Võimalik, et pea rituaalne käsitlemine laienes ka ohvriloomadele, sest hauda oli pandud üksnes loomade lõualuid ja hambaid. Pärast mõningat vaheaega (?) on Hiemäe kalme uuesti kasutusele võetud. Selgelt järelmatuseks oli identifitseeritav siiski vaid üks luustik, mis paiknes teistest kõrgemal, tänapäevasest maapinnast vaid 25 cm sügavusel. Luustiku kolba juurest leitud kumerselgse raudnoa järgi võib see matus olla samaaegne kalme edelaossa tõenäoliselt nooremal eelrooma rauaajal rajatud taranditega. Lähemad andmed kalmesse maetute arvust, nende soolisest ja ealisest kuuluvusest ning tervislikust seisundist, nii nagu ka kalmest leitud loomaluude liigiline määratlus, selguvad osteoloogilise analüüsi lõppedes.

Sarnase ehitusega varaseid tarandkalmeid on Eestis teada alla kahekümne, neist Hiemäele lähim asub Iilas. Kunda Hiemäe kalme oma selgesti jälgitavate konst-

ruktsioonide ning hästi säilinud luustikega on oluliseks infoallikaks eelrooma rauaaja surmakultuuri, rituaalide ja usundi, aga ka tolleaegsete inimeste ja ühiskonna kohta. Kunda Hiemäe kivilalme arheoloogilised avariikaevamised jätkuvad 2005. aastal.

Käesolevas kogumikus on 2004. aastal lõppenud pääste- ja avariikaevamistest juttu neljas artiklis: Valter Lang annab ülevaate Tallinna külje all **Saha-Lool** (nr. 61) toimunud ulatuslikust plaanistamisest ja kaevamisest fossiilsel põllualal; Kristiina Johanson ja Tõnno Jonuks teevad kokkuvõtte töödest **Viru-Nigula kirikaia**s (nr. 62); Mauri Kiudsoo ja Irita Kallis kirjeldavad arheoloogilisi avastusi **Tallinnas Suur-Kloostri t. 2** kinnistul (nr. 29), kus kunagi paiknes Püha Miikaeli nunnaklooster ning Villu Kadakas resümeerib OÜ Agu EMS-i pääste- ja avariikaevamisi koos rea proovikaevamistega **Tallinnas** (nr. 30), **Rannamõisa pronksiaja asulakohal** (nr. 63), **Lehmjas** (nr. 65), **Lehmja-Loomäel** (nr. 64), **Jõelähtmes** (nr. 67), **Rebalas** (nr. 68) ja **Maardus** (nr. 69).

JÄRELEVALVETÖÖD JA PROOVIKAEVAMISED

Nii nagu eelmisel välitööaastal oli ka seekord kõige rohkem arheolooge hõivatud järelevalvetöödega Eestimaa erinevates linnades (joon. 1: C). 2004. aastal tehti kõige enam järelevalveid muinsuskaitsealustele aladele kaevatud kraavides, kus arheoloogide ülesandeks oli kontrollida kultuurikihi olemasolu, selle säilivuse korral kirjeldada ja mõõdistada profiile ning paljandunud ehituskonstruksioone. Samuti koguti kokku kaevetöödelt päevavalgele tulnud arheoloogiliselt huvipakkuvad leiud. Viimastel aastatel tehakse üha rohkem ka proovikaevamisi, mille eesmärk võib olla nii eksperthinnangu andmine ehitus- ja kaevetööde alustamiseks/keelustamiseks kui ka uurimisteedadega seotud probleemkaevamiste kavandamine või kultuurikihi tuvastamine ja dateerimine.

2004. aasta järelevalvetöödest väärrib eraldi äramärkimist üllatuslik avastus Tartus, kus Raekoja platsil paljandusid linnavärava (nn. Karjavärava) jäänused (nr. 41; kaevamiste juhataja Peeter Talvar, OÜ Tael). Kuigi vanadelt plaanidelt oli teada väravaehitise ligikaudne paiknemine, oli torustiku paigaldamisega seotud kaevamistööl sellele sattumine sensatsioon. Arheoloogide initsiatiivil saadi ehitajaga kokkuleppele selles, et sedavõrd unikaalne ehituskonstruksioon vajab põhjalikumat uurimist ning seetõttu tuleb torustiku paigaldamisprojekt ümber teha nii, et trass kulgeks linnaväravast mööda. Paaril päeval näha olnud linnavärava varemed mõõdistati ja fikseeriti.

MAASTIKUINSPEKTSIOONID

2004. aastal Eestis avastatud muististe loendi ja levikukaardi koostasid Ajaloo Instituudi, Tartu Ülikooli arheoloogiakabineti ja Muinsuskaitseameti arhiivi laekunud materjalide ning inspeksioonides osalenud arheoloogide küsitluse alusel Marge Konsa ja Mirja Ots (vt. lk. 189).

JUHULEIUD

2004. aastal laekus muuseumidesse, sh. Ajaloo Instituudi, Eesti Ajaloomuuseumi ja Tartu Ülikooli arheoloogiakabineti arheoloogiakolleksioonidesse paarsada juhuleidu, mille kultuuriloolises väärtuses pole põhjust kahelda. Samas peame aga tõdema, et nii arheoloogidel kui ka muinsuskaitsetel on vaja teha veel tublisti valgustuslikku tööd selleks, et juhuslikult päevavalgele tulnud muinasesemed ei satuks kaubitsejate kätte, vaid leiaksid tee Eestimaa muuseumidesse ja jääksid seeläbi meie kõigi ühisomandisse. Seda aspekti on silmas pidanud ka Mauri Kiudsoo, kes kirjutas käesolevasse kogumikku ülevaateartikli 2004. aasta põnevamatest mündileidudest.

2004. aasta juhuleidudest võiks eraldi ära märkida end. Kose khk. maadelt Kanaverest leitud üsna lohakalt lihvitud hilist kivist kirvest ja Rapla maakonda tehtud maastikuinspeksioonidelt kaasa toodud pronksist ehteid, rauast töö- ja tarberiistu ning relvi muinasaja lõpusajandeist pärit Valtu lõhutud kalmekohalt. Siinse väljaande esikaant ehib end. Kose khk. maadelt Viskla II asulakohalt Arne Kivistiku poolt leitud kauni kujundusega ehtenaast (joon. 2).

Joon. 2. Ehtenaast Viskla II asulakohalt.
(AI 6621: 6.)

Fig. 2. Decorative mount from Viskla II settlement site.

Tänuavaldus

Suur tänu kõigile kolleegidele, kes aitasid kaasa käesoleva kogumiku ilmumisele jagades labkelt materjale 2004. aasta kaevamistulemustest. Siiras tänu kuulub ka inglisekeelseid tekste kohendanud headele sõpradele Are Tsirkile ja Ene Innole, kunstnikele Kersti Siitanile, Jaana Ratasele ja kogumiku kujundanud Jaana Koolile.

RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL FIELDWORK IN 2004

Ülle TAMLA

Institute of History, University of Tallinn, Rüütli 6, 10130 Tallinn, Eesti (Estonia)
ulle.tamla@ai.ee

In 2004, the National Heritage Board and the Tallinn Council for Heritage Protection issued 98 permits (see table) for research excavations (Fig. 1: A), rescue excavations (Fig. 1: B) and monitoring projects (Fig. 1: C). Additionally, permits were also given for archaeological survey trips, which were aimed at discovering new monuments, checking the state of the known ones, and verifying the reports of discovery. Altogether a total of 59 new sites was discovered, more detailed information about these is included in the list at the end of the present volume. Exhaustive information about archaeological excavations and survey trips undertaken in 2004 can be found in the archives of the National Heritage Board, Pikk St. 2.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH EXCAVATIONS

Archaeological research excavations were carried out by the researchers of Tartu University, the Institute of History, the Estonian History Museum and the Viljandi Museum on nearly 20 sites (Fig. 1: A). The research included the work resumed on sites investigated in the previous year (e.g. Sindi-Lodja, Kivisaare, Keava, the Verevainu marsh and Viljandi castle of the Teutonic Order) as well as the study of new sites (e.g. harbour sites of Viltina, Sutu and Pällamõisa, and the hillfort of Lipa).

The work of the research group of Tartu University at **Sindi-Lodja III** (no 1) on the lower reaches of the Pärnu River, continuing for the third season, was aimed at the investigation of the earliest settlement on the territory of Estonia. This year nine smaller excavation pits were dug in an area with a 25 cm thick rich cultural layer. According to the directors of the excavations Aivar Kriiska, Kristiina Johanson and Ulla Saluäär, the finds of 2004 are different from those of the previous years: while typical comb ware prevailed among the earlier finds and pottery of the narva type and late comb ware were quite rare, this year the late comb ware, made of clay tempered with shell debris and plant matter, dominated. Six stone adzes and axes or their fragments were recovered from the cultural layer (from the excavations as well as from their immediate neighbourhood). Flint artefacts occurred in small numbers among the recovered finds – a few scrapers and cores among the prevailing flakes and blades. The excavations of 2004 confirmed the opinion, formed already earlier, that the settlement site of Sindi-Lodja III con-

tained the remains of several Neolithic habitation sites of various dates. Most likely the area emerged from water as a result of the land rise about 4000 years BC and was suitable for a settlement of a hunter-gatherer community for about 1000 years, being located on a river bank not far from where the Pärnu River of that time ran into the Litorina Sea.

Another research group of Tartu University, directed by Aivar Kriiska and Mari Lõhmus, worked on the Stone Age settlement and burial site in **Kivisaare** (no 2), near Võrtsjärv. Here the work was concentrated on the part of the settlement located in the central part of the drumlin, where the investigation of the excavation plot dug in 2003 was finished and a new plot was dug beside it. In addition, about a hundred trial pits were dug in the eastern part of the drumlin, to get an idea of the extent and nature of the cultural layer of the settlement site. Additional information was obtained also about the assemblage of human bones, discovered in 2003 but not completely cleaned then: apparently it contained Neolithic burials, which were destroyed and reburied at the beginning of the previous century. An extensive review of the investigations in Kivisaare appears in the article by A. Kriiska and M. Lõhmus.

The third expedition of Tartu University resumed the work of several research groups in Raplamaa, on the **hillforts of Keava** and **Võnnumäe**, in the **marsh of Verevainu** and the settlement sites of **Linnaaluste II** and **III** (nos 3–7). The further excavation of the gateway discovered on the hillfort of **Keava** last year (directed by Valter Lang and Helena Kaldre) revealed that the passage through the wall was very narrow and was located about 1.5 m below the former ground. Since such passages are rare, concealed and apparently used only in exceptional cases, on our prehistoric hillforts (previously it has been discovered only in Iru), it was decided to excavate it completely and then reconstruct it. On the hillfort of **Võnnumäe** the investigation of the wall, started in 2003, was resumed (director Margot Laneman): large stones were removed from the top of the wall and an excavation was made beneath it. In addition, numerous test pits and two trial excavations were dug on the plateau of the hillfort, to investigate the nature of the cultural layer and recover samples for phosphate analyses. The third research group (director Kristina Johanson) had the task of ascertaining the extent and age of the birch bark layers, discovered in the **marsh of Verevainu** in 2003. For that purpose, a large excavation plot and two trenches were dug and the birch bark layer was brought to light. It appeared that the layer was not uniform; bark fragments were located in several layers at different depths. Archaeological finds were not recovered from the excavations; the precise dating and function of the bark layers remained uncertain. To solve the intriguing problem, it was decided to

resume the investigations of the site in 2005. Two smaller research groups worked on the settlement sites of **Linnaaluste II** and **III** (directors Marge Konsa, Andres Tvauri and Jüri Peets). While in the II settlement the aim of the work was to determine the extent of the cultural layer and the location of the more promising investigation areas on the basis of surface finds, the task in the III settlement was to discover the location and age of the ancient smithy. Since the investigations of the III settlement this year were limited to the establishing and mapping of the excavation plot, the problems connected with the smithy must be resolved with fieldwork in 2005. An extensive review of the activities of the research groups in Keava, Võnnumäe, Verevainu and Linnaaluste can be found in the article written by V. Lang, M. Laneman, H. Kaldre, M. Konsa and A. Tvauri in the present volume.

The fourth expedition of Tartu University, under the leadership of Margot Laneman, investigated the cemetery of **Rebala Lastekangrud** (no 58). The aim of the excavations was to address several hypotheses: to ascertain whether the dead were buried also in the peripheral parts of the graves and whether there were any discernible constructions. An attempt was also made to verify the presence and extent of a possible Neolithic layer (owing to the fact that in the excavations of 2000 Stone Age pottery was discovered). A trench of 15 sq. m was dug in the peripheral part of the stone cist grave I, extending about 8 m east of the circular wall of the grave. No complete burials were discovered, only a few bone and pottery fragments came to light. The limestone layer in the peripheral part of the grave was relatively thin and irregular, with no constructions observed. No finds indicating definitely the presence of a Neolithic settlement site were discovered.

Another task of this expedition was to establish the time of the founding of the **fossil fields of Rebala** (no 59). A trench of 10 sq. m was dug in a limestone baulk near the Lastekangrud cemetery. No finds were discovered, except a few bone fragments. The charcoal fragments collected from the area gave a calibrated date of 165 BC–81 AD (end of the Pre-Roman and the beginning of the Roman Iron Age), which in general coincides with the results obtained by Vello Lõugas at the beginning of the 1980s.

One more research group of Tartu University worked in Raplamaa in 2004. This group, directed by Marge Konsa, Karin Vimberg and Ilmar Kelder, investigated a site of a hillfort in the **Lipa** village (no 10), about 3 km southwest of the manor of Raikküla. While prehistoric hillforts were usually located on hillocks or promontories with natural defence qualities, prominent on the landscape, the only feature of the hillfort of Lipa and other similar ones to distinguish them from the surrounding flat countryside is the low rampart built up of stones and/or soil.

In Estonia fewer than ten hillforts with a low circular rampart are known, and only a few of them have been investigated. Since their age and function are still unclear, the excavations were expected to cast light on the problem of whether the circular hillfort of Lipa could be one of the three smaller hillforts in the neighbourhood of Lohu that were forced to capitulate to the crusaders during the campaign of 1223/1224, or whether it is a monument of a considerably earlier date, which could rather be matched with the circular hillforts of the Early Iron Age on the western coast of Estonia and on the islands, including the Swedish islands of Gotland and Öland. During the fieldwork a cross-section was cut through the NW part of the rampart and several test pits were dug in the enclosure. The excavation results of the first year indicate that the main body of the rampart of Lipa hillfort was built up of granite and limestone, with an original width of nearly 2 m. The rampart was preserved to a height of 80 cm, but had originally definitely been higher. It was built as a mortarless wall upon the natural layer of sandy loam. The rampart may have supported a wooden construction on top of it since charcoal and burnt stones were found between the stones of the rampart. But the coaly patches in the soil beneath the rampart indicate the presence of fire on the ground before the rampart was built. Most of the recovered finds (potsherds and animal bones) were found at the inner foot of the rampart, although potsherds occurred also in the rampart and at its outer foot. Nearly 50 potsherds found in the rampart excavation come from quite similar vessels with slightly striated outer surface. Similar pottery was found also from the test pits dug in the enclosure. The cultural layer in the enclosure was thicker than anticipated – 20 cm on the average and sporadically even 50 cm thick. The prevailing opinion to date has been that hillforts of this type were not permanently inhabited. However, the excavation results of Lipa show that human activity must have been quite intensive there. On the basis of the recovered pottery the main period for the use of the hillfort could be dated to the period around the birth of Christ. Investigations at Lipa will be resumed in 2005.

The South Estonian expedition of Tartu University worked under the leadership of Heiki Valk on the chapel site at **Siksälä Kirikumägi** (no 11), identified in the course of previous investigations. The numerous coins discovered in this excavation, mostly dating from the 16th and 17th centuries, are probably related to sacrificial activity near the chapel. The burials discovered on the same site suggest that when burying on the Siksälä Kalmõtömägi came to an end, it was continued at Kirikumägi. Of special interest are the numerous Mesolithic quartz flakes discovered in the deeper layers. These, though not related to a settlement layer, definitely indicate a Mesolithic habitation of the region. The same expedition carried out trial excavations on the territories of the **Hino** (no 12) and **Kimalase** (no 13) vil-

lages, to clarify the settlement history of the neighbourhood of Siksälä. We can read more about the discoveries in Siksälä and the interpretation of the finds in the article by H. Valk.

The Institute of History resumed in 2004 the investigation of harbour sites in Saaremaa. This year more extensive excavations were carried out at **Tornimäe** (no 14), and trial excavations took place on the sites discovered during earlier survey trips in **Viltina**, **Sutu** and **Pälla** (nos 15–17). The investigated sites were all different, representing different types of harbours. The review article about the work of the Saaremaa expedition in the present volume is written by Marika Mägi, who directed the investigations of the Viking Age harbour site at Tornimäe.

The work of two research groups of the Institute of History was associated with the investigation of North Estonian settlement history. Gurly Vedru resumed her fieldwork in the North Estonian coastal area: at **Varetimägi** (no 18) in the village of Kaberla a damaged stone grave, discovered in 2003, was investigated. The main purpose was to date the site and investigate the nature of the burial, but also to find out about the presumable connection of the grave with other archaeological sites of Kaberla. The grave dates from the end of the Pre-Roman Iron Age or the beginning of the Roman Iron Age, but Varetimägi was apparently still used for burials in the Viking Age. A more detailed survey of the investigations of the grave appears in the article by G. Vedru. Ain Lavi directed the excavations in the eastern part of the **Lehmja** (no 19) settlement site. The opinion that the earliest settlement of that part also dated from no later than the 2nd half of the I millennium was confirmed. The finds recovered during the excavations of 2004 and the formation of the cultural layer in the various parts of the settlement site of Lehmja are discussed in the article by A. Lavi.

For several years the Viljandi Museum has carried out research excavations in the **Castle of the Teutonic Order in Viljandi** (no 20). The aim of the investigations in 2004 was to locate the northern wall of the building, discovered a year before near the SE corner of the convent building, and to have a better view of the rich cultural layer inside that building and beyond it. We can read about the surprising discoveries from the excavations of the first forefort in the article by the director of the excavations Arvi Haak. His article also contains a review of the archaeological monitoring on the settlement site of **Huntauğumägi** (no 21) in Viljandi.

In 2004 the investigations on **Viljandi Musumägi** (no 22), started a year before, were concluded. The article by the directors of the excavation Martti Veldi and Riina Rammo discusses the many interesting finds recovered from the excavation.

This material provides new possibilities for interpretation (e.g. Musumägi as a cult site; the artificial elevation of the hill could have taken place later than it was previously thought).

Small-scale excavations combined with monitoring took place at **Uue-Kastre** (no 23) under the direction of Andres Tvauri. The main aim of the resumed investigations was to investigate the construction and ascertain the date of the walls of the earlier phase of the Uue-Kastre (Varbek) castle; archaeological monitoring was required at the maintenance of the monument, e.g. the cleaning of the moat and the slight levelling of the ground. We can read about the discoveries made by archaeologists at Uue-Kastre in recent years in the review article by A. Tvauri.

In the village of **Popovitsa**, Setumaa (no 24), fieldwork was prompted by the incidental discovery of two bracelets from the land of Voldemar Järveküla in autumn 2003. The archaeologist Mare Aun of the Institute of History, who checked the site some time later, assumed that a stone grave, quite rare in this region, might be located here. We can read about the excavations in Popovitsa and the finds recovered there in the article by M. Aun. It also contains information about the trial excavations at the **site of the pottery finds in Popovitsa** (no 25) and the rescue excavations at the southern part of the **Pedäjasaare settlement site** (no 26).

2004 turned out to be successful also for the Estonian underwater archaeologists. For many years mapping and identifying of the ship wrecks sunk in the Baltic Sea has been the research subject of Vello Mäss, the researcher of the Estonian Maritime Museum and the captain of the exploration ship "Mare". Of this year's investigations he would like to single out the documentation of the wreck of a sailing ship discovered in the **Suurupi Strait** (no 27) near Tallinn. Underwater investigations of the ship lying at a depth of 34 metres were carried out as a rescue project by the Estonian Maritime Museum, the diving company Tuukritööde Ltd. and the discoverers of the wreck from aboard the museum's exploration ship "Mare". For the investigations and documentation of the wreck as well as the surrounding area, an underwater video camera and a sonar were used. The sonar enabled the researchers to get all the necessary measurements from the image of the wreck and its surroundings, saved in the memory of the instrument, with a precision of 1 cm. The finds brought to the surface for dating and identification of the wreck mainly comprise Dutch faience and Chinese porcelain not requiring conservation; wooden details and metal objects are still being conserved. The wreck displays typical features of Dutch shipbuilding traditions. It can be identified as a two-masted galiot – a type frequently used in the North Sea as well as in the Baltic in the 18th century. The art historian Jüri Kuuskemaa has dated the finds

to the first third and the middle of the 18th century. The circumstances of the shipwreck are still unknown. Apparently the ship sank quite unexpectedly, since parts of a skeleton of a perished mariner were discovered on board. In Estonian waters it is the first discovery of a relatively complete wreck of a ship of this type.

RESCUE EXCAVATIONS

In 2004, the most intensive rescue operations were carried out in the protection zones of the old parts of Tallinn, Tartu and Narva (Fig. 1: B), where archaeological investigations were required to release protected areas for construction activities. Of these rescue operations, the extensive resumed excavations of the cemetery of **St. John's almshouse on Tornimäe**, Tallinn, should be mentioned (no 28). In the opinion of the director of the excavations Vladimir Sokolovski (Tael Ltd), the cemetery was possibly founded already in the 13th century, although no direct evidence is available to confirm it. Only a few of the 1200 burials unearthed in 2004 had grave goods deposited with them (one of these was a purse). The finds – coins, ornaments and a few rare textile finds – mostly date from the 17th–18th centuries. From an ethic aspect it is important to note that all the excavated skeletons were anthropologically investigated and reburied in a mass grave on Liiva cemetery. Of the constructional details in this excavation, the discovery of the remains of the foundations of the nave of the presumed St. John's church and of a separately standing belfry should be mentioned as the most outstanding. It is known that an endowment of 96 Riga *marks* was collected for the construction of the church, and that there were two altars in the church. The church was demolished in 1559, probably because the poor foundations on the sandy soil were unable to support the walls of the church. When the finds will be organized and conserved, a selection of the Tornimäe finds will complement the present exposition in the pavilion of the St. John's almshouse.

Of the rescue excavations in **Tartu**, the investigations connected with the repair work of Vabaduse Alley should be mentioned (no 39). These were directed by the archaeologist Peeter Piirits of the non-profit organization AEG. At a depth of about 2 m below Vanemuise Street a cobblestone pavement with a length of about 80 m, dating from the 17th century, came to light. The carefully laid road, 4–6 m wide, was built on a 0.5 m thick sand substratum; beside the pavement ran proper drainage systems. Such a carefully built road was undoubtedly a connection of vital importance for the town, leading to the river without entering the area surrounded by the town wall. Whether the road led right to the harbour or there was a bridge somewhere near the present-day market hall is not quite clear yet, since

the information obtained from the excavations has not provided a clear answer. Extensive rescue excavations (1600 sq. m) began in the centre of **Narva**, prompted by the desire to erect a new building of the Narva College of Tartu University in the neighbourhood of the town hall (no 59). The investigations, planned for two years, were directed by Aivar Kriiska. The preliminary investigations in autumn 2004 succeeded in ascertaining the thickness and nature of the cultural layer and enabled the selection of the appropriate excavation methods. The preliminary investigations unexpectedly brought to light a large assemblage of glass and clay bottles, dating from the end of the 19th – beginning of the 20th centuries. Evidently they had been in secondary use, and as a result of the bombardment of Narva in WW II remained under the wreckage of some light building (shed?).

Archaeologically interesting were the excavations on the **Hiemägi of Kunda** (no 60). Under the direction of Marge Konsa and Tõnno Jonuks the disturbed grave site discovered in 2003 was investigated. At the time of the discovery only a narrow strip, 6–10 m wide and 50 m long on the edge of a quarry, was preserved of the former extensive burial ground. Although quarrying was terminated long ago, natural erosion continued to destroy the burial ground, loosening the soil and carrying it down into the quarry. For that reason, rescue excavations were started in 2004. In the first stage 78 sq. m of the northeastern part of the grave was opened. It appeared that besides quarrying the grave was also damaged by tillage. The ruins of the grave walls were destroyed completely, and, at the northern and western sides, the edge of the grave as well as the top layers of several constructions had been ploughed away. In the excavation plot the cultural layer was 50–60 cm thick on the average, reaching a depth of 80 cm from the present surface. In the excavation area eight coffin-like *tarands* were discernible, one or more dead buried in each. The small *tarands* or stone cists, longitudinally or crosswise contiguous, formed a honeycomb-like structure. A certain regularity could be observed in the location of the stone cists and skeletons – they were oriented either in NE–SW or NW–SE direction. Their inner dimensions were 260–290 x 70–80 cm and their walls, 70–50 cm wide, were built of limestone laid in one or two rows. Fewer than twenty early *tarand*-graves with similar construction are known from Estonia, the nearest of them located in Iila. The grave of Kunda Hiemägi with its clearly discernible constructions and well preserved skeletons is a substantial source of information about the death culture, rituals and religion of the Pre-Roman Iron Age as well as the people and the society of that period. Thirteen skeletons were discovered in the part of the grave excavated in 2004. The dead were placed on large limestone slabs at the bottom of the cist. In three cists a large upright stone was placed near the head of the dead, and one of the cists was “lined” on the inside with a row of slanted and upright slabs or pieces

of limestone. Charcoal fragments found at the bottom of the cist indicate that, before the dead were placed in the cist, a fire was lighted in the cist. It may be a reflection of a custom requiring a pre-burial purification of the cist by fire. The body was covered with 2–4 layers of limestone slabs. In the course of time, stones fallen from the top of walls have filled the coffins, but originally the walls were about 60 cm higher than the fill. As at several other previously investigated burial sites of the Pre-Roman Iron Age (e.g. Tõugu II and Palmse), a different treatment of the body and head could also be observed in the burial rites of the Kunda grave. Although in the excavated part of the grave the skeletons in general bore no traces of fire, two burials were still discovered where the head but not the body was cremated. In one of these the soil around the skull fragments was burnt and contained charcoal pieces, indicating that the cremation was performed in the cist. The significance of the human head in the beliefs associated with death culture is also indicated by the four separate skulls discovered in the excavation. As typical of the burial sites of this kind, the Kunda grave site was also characterized by the paucity or absence of grave goods. Most of the burials lacked grave goods, animal bones were found with some others and from two cists potsherds were also found. It is possible that the ritual treatment of the head was also extended to the animals, since mainly mandibles and teeth of animals were found in the graves. After an interval (?) the grave of Hiimägi was used again as a burial site. Only one skeleton, however, can be clearly identified as a secondary burial: it was situated higher than the others, at a depth of only 25 cm from the present ground surface. On the basis of the curved-back iron knife, found at the head of the skeleton, the burial might be contemporaneous with the *tarands*, built in the southwestern part of the site most likely in the Late Pre-Roman Iron Age. More information – about the number of burials, their gender, age and state of health, as well as about the species of the animals – will be available after the completion of osteological analyses. The rescue excavations of the Hiimägi of Kunda will be resumed in 2005.

The present volume contains four articles discussing rescue excavations completed in 2004: Valter Lang presents a review of the excavations of the fossil fields at **Saha-Loo** (no 61) near Tallinn, Kristina Johanson and Tõnno Jonuks write about the work in the churchyard of **Viru-Nigula** (no 62), Mauri Kiudsoo and Irita Kallis describe archaeological discoveries on the site **Suur-Kloostri 2, Tallinn**, where St. Michael's nunnery was formerly located (no 29), and Villu Kadakas provides a survey of rescue and trial excavations carried out by Agu EMS Ltd in **Tallinn** (no 30), on the Bronze Age settlement site of **Rannamõisa** (no 63), in **Lehmja** (no 65), **Lehmja-Loomäe** (no 64), **Jõelähtme** (no 67), **Rebala** (no 68) and **Maardu** (no 69).

MONITORING PROJECTS AND TRIAL EXCAVATIONS

As in previous years, the largest number of archaeologists was engaged in monitoring projects and trial excavations in various towns of Estonia (Fig. 1: C). Most of the monitoring projects involved ditches dug in protected areas, where the task of the archaeologists was to check the presence and state of preservation of cultural layer, to describe and measure the profiles and possible construction remains that have come to light. At the same time, the archaeologically interesting finds discovered from the sites were collected. A special mention should be made of the monitoring on the Town Hall Square in Tartu, where a surprising discovery of the remains of a town gate (Karja värav) came to light. Although the approximate location of the gate was known from old maps, its discovery in a ditch dug for a pipeline was nevertheless a sensation. The archaeologists came to an agreement with the builders that such a unique construction requires exhaustive investigations and, therefore, the project was altered and the pipeline bypassed the gate. The remains of the gate, exposed for a couple of days, were measured and documented.

In recent years the number of trial excavations has also increased. The purpose of such excavations could be either to form an expert opinion for permitting or prohibiting construction and excavation activities, or for designing research excavations.

ARCHAEOLOGICAL SURVEYS

The list and map of archaeological monuments discovered on the territory of the Estonian Republic in 2004 were compiled by Marge Kõnsa and Mirja Ots on the basis of the reports in the archives of the Institute of History, Tartu University and the National Heritage Board, as well as personal comments of the archaeologists who participated in the survey trips (see pp. 189–196).

STRAY FINDS

Nearly two hundred stray finds reached museums and the archaeological collections of the Institute of History and the archaeological centre of Tartu University in 2004. In the present volume, Mauri Kiudsoo discusses the more intriguing coin finds of the year.

Among other stray finds of 2004, a carelessly polished late stone axe, found from Kanavere in the former Kose parish, should be mentioned, as well as bronze ornaments, iron tools, commodities and weapons, collected in the course of a survey trip from the site of a destroyed grave in Valtu, Rapla County, dating from the end of the prehistoric period. The cover illustration depicts an elegantly designed decorative plaque found from the settlement site Vistla II (Fig. 2) by the amateur archaeologist Arne Kivistik.

Acknowledgements

I would like to thank the colleagues who helped to prepare the present volume by sharing their notes on the excavation results. My sincere gratitude belongs to our kind friends Are Tsirk and Ene Inno, who revised our English texts, to the illustrators Kersti Siitan, Jaana Ratas and graphic designer Jaana Kool.